

מזרח תיכון חדש, בלבוש ישן

פרופ' אלי פודה*

יולי 2018

אט אט, בסיוע רוסיה, איראן וחזבאללה, משיב אסד את הריבונות על חלקיה של סוריה. תהליך זה טרם הסתיים, אולם לכל השחקנים באזור ברור כי סוריה – במתכונתה הטריטוריאלית – כאן להישאר. האפשרות שסוריה "החדשה" תהיה לפדרציה (בדומה לעיראק) עדיין לא ירדה מהפרק, אולם גם אם תתגשם, גבולותיה של סוריה יותרו בעינם. ההתפתחויות האחרונות בסוריה – חשבות ככל שיהיו – מקפלות בתוכן משמעות הרבה יותר רחבה, ולא חדשה, והיא שהמדינה הערבית במזרח התיכון הוכיחה לכידות וגמישות מעבר למה שרבים שיערו.

"חגיגות" המאה של הסכם סיקס-פיקו (1916) לוו בהערכה, כי ימיהן של חלק ממדינות ערב ספורים הם, וכי אירועי האביב הערבי ותוצאותיהם – כולל הקמת הח'ליפות של דאע"ש – הם בבחינת תיקון מאוחר לגבולות המלאכותיים של מדינות ערב, שנוצרו בידי הקולוניאליזם המערבי לאחר מלחמת העולם הראשונה. והנה, שנתיים מאוחר יותר, גבולותיה של אף מדינה ערבית לא השתנו.

העובדה שהגבולות לא השתנו באזור דורשת חשיבה מחודשת לגבי מקומה ותפקידה של המדינה הערבית. דיון זה נוגע לשני היבטים הקשורים זה לזה: האחד, מידת הלכידות והזהות של התושבים במדינה; והשני, מידת יכולתה של המדינה לספק את השירותים הבסיסיים לאזרח. ניתן לציין כמה סיבות מדוע המדינות והגבולות נשארו על כנן: ראשית, קיומה של זהות לאומית חזקה ויציבה; מצרים ותוניסיה הן שתי ישויות שזהותן הטריטוריאלית הייתה חזקה עוד קודם להקמתן. ולכן, העובדה שהן עברו זעזועים שלטוניים לא איימה על שלמותן הטריטוריאלית. ואולם, גם במדינות יותר "מלאכותיות" בנה הממסד השלטוני זהות פרטיקולרית מקומית בתהליכי סוציאליזציה שונים, כמו חגים, ספרי לימוד, אמנות וספרות. מידת ההצלחה של תהליך זה קשה למדידה, אולם אם לאחר 15 שנה של כיבוש אמריקני, טרור דאע"ש, ומלחמת אזרחים עיראק הולכת ומשתקמת, ואף מנהלת תהליך בחירות דמוקרטי, הינה עדות שהזהות העיראקית קיימת.

שנית, מוסדות המדינה "העמוקים" הצליחו להתמודד עם המהפכה. אם במצרים הצבא ומערכת המשפט השיבו את המצב לקדמותו (ואף להסיגו לאחור), כוחות החברה האזרחית בתוניסיה הצליחו להשלים מהפכה שלטונית דמוקרטית, ואף זכו לפרס נובל על הישגם.

שלישית, מעורבות השחקנים החיצוניים סייעה בשמירה על השלמות הטריטוריאלית. מעצמות העולמיות והאזוריות – תורכיה, איראן וישראל – יש עניין בשימור הסטטוס-קוו, וזאת משום החשש שהפרתו תביא לחוסר יציבות, וזו בתורה תוביל למלחמות, לעליית מחירי הנפט, חבלה בנתיבי השיט דרך המפרץ הפרסי ותעלת סואץ ועוד. הדוגמה הבולטת היא כמובן סוריה, אשר ניצלה במידה רבה בשל המעורבות של רוסיה, איראן וחזבאללה. גם לארה"ב וישראל היה חלק משני בתהליך זה. גם המעורבות האמריקנית בעיראק יש חלק בייצובה של עיראק. לא פחות חשובה הייתה העובדה שגם לאיראן היה אינטרס בשימור שלמותה הטריטוריאלית של עיראק, אם כי תחת השפעתה. יתרה מזו, כל המעצמות העולמיות והאזוריות – למעט ישראל – מנעו את היפרדות החלק הכורדי מעיראק, וזאת מהחשש לאירידינטה כורדית במדינות השכנות.

שלישית, מדיניותם של כמה משליטי מדינות ערב הייתה נבונה והיא מנעה הידרדרות. הדוגמאות הבולטות הן כמובן משטרי המלוכה: מוחמד ה-6, מלך מרוקו, ועבדאללה השני, מלך ירדן, נקטו שני מהלכים חשובים: האחד, רפורמות שנועדו לענות על לפחות חלק מהדרישות העממיות; והשני, הידרדות עם כוחות האופוזיציה. ההפגנות במרוקו ובירדן שבות ופורצות מדי פעם, אולם עד כה הן לא הידרדרו לכלל איום של ממש על בית

* פרופ' אלי פודה הוא חבר ועד מנהל במכון מיתוויים ומרצה בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית.

המלוכה, לא כל שכן על הזהות הטריטוריאלית. המצב שונה בערב הסעודית, ובמדינות המפרץ האחרות, שיכלו באמצעות כספי רנטת הנפט לקנות את התמיכה של אזרחיהן בשורה של הטבות כלכליות ולאחרונה הכריזו גם על רפורמות שלטוניות. אולם הנקודה המעניינת היא שמדינות המפרץ נמצאות גבוה במדד של מדינות "שבריריות" – מדינות שמעניקות שירותים לאזרחיהן: איחוד האמירויות 146 (מתוך 178); קטר – 140; עומאן – 132; כוויית – 126; ערב הסעודית – 99. מצרים, לדוגמא, נמצאת במקום 36, אולם תוניסיה במקום 92.

רביעית, אזרחיהן של מדינות מסוימות – כמו למשל אלג'יריה, לבנון, סודן, וגם הפלסטינים – בחרו שלא לזעזע את המערכת השלטונית, וזאת משום שהזיכרון של מלחמות האזרחים שהתנהלו בשטחן עדיין טרי. ובכל מקרה, למעט הפלסטינים שנאבקים על גודלה של המדינה הפלסטינית המצופה, אין לשער כי שינויים פנימיים שיתחוללו בתוך המדינות יובילו לשינויים טריטוריאליים.

מכל זה עולה, כי סוריה אינה יוצאת דופן מבחינת תהליכי העומק שמתרחשים במדינות ערב. גם שתי המדינות שנותרו – תימן ולוב – לא תשנינה את התמונה בכללותה; יש סיכוי רב שתימן תתפרק לשתי ישויות – דרום וצפון – כפי שהיה המצב לפני האיחוד של שני החלקים ב-1990; ואילו לוב, המגמה של גנרל ח'ליפה חפתאר, מפקד הצבא הלאומי של לוב, היא להשתלט על לוב כולה. ולכן, השאלה המרכזית שצריכה להעסיק את חוקרי המזרח התיכון המודרני היא לא מדוע יתפרקו המדינות הטריטוריאליות הערביות אלא מה הן הסיבות להישרדותן, וזאת למרות העובדה שמרביתן הוקמו באופן מלאכותי.